

**Гордана Јовановић**

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

## **Васељенски сабори у „Сказанију о писменех“ Константина Философа (Константина Костенечког)**

*Сажетак:* Константин Философ (Костенечки) у свом делу „Сказаније о писменех“ позабавио се и васељенским саборима. У његовим коментарима нема новина у односу на оно што се о саборима зна, али они су важни, јер сведоче о ширини Константинових знања и интересовања.

*Кључне речи:* Константин Философ (Константин Костенечки), Сказаније о писменех, васељенски сабори.

Деспот Стефан Лазаревић, српски кнез (1389–1402) и деспот (1402–1427), спада несумњиво међу најзначајније личности наше историје. Наследивши земљу после трагичне Косовске битке трудио се да на најбољи могући начин сачува све оно што је било вредно и значајно у некада моћној и просперитетној држави Немањића; и не само да сачува, него и да лично буде приложник у богатој културној и књижевној ризници својих светородних предака. У томе му свесрдно помаже његова мајка, кнегиња Милица, преузимајући на себе многе државничке обавезе.

У својој *Историји старе српске књижевности* Д. Бодановић прати развитак старе српске књижевности кроз седам раздобља, почевши од X века. Раздобље везано за владавину деспота Стефана било би четврто по реду и траје веома кратко, тридесетак година. Њега је обележио кнез и деспот Стефан својим изузетним књижевним талентом и својим књижевним радовима који га сврставају у круг косовских писаца, у ширем смислу у моравски круг, као што су били: Данило Бањски, монахиња Јефимија, Андоније Рафаил, Григорије Цамблак и др. (Богдановић, 192–201).

Деспотов књижевни таленат није заостајао за државничким. Захваљујући томе Деспотовина је „у другој деценији XV века била у годинама пуног процвата.“ (Историја српског народа, II, 195). Српска држава је ојачала у привредном погледу — и припајање Зете коју је деспот добио од свог сестрића Балше III имало је несумњив привредни значај; огромни приходи од рударства омогућавали су економску и финансијску стабилност државе; зидају се значајни манастири: Ресава (Манасија), Каленић, Руденица, Велуће, манастир на реци Далши у коме живи и ради чувени монах из Далше, одн. архимандрит Теодор; захваљујући „градозиданију“, једном од важних феудалних обавеза, ојачавају се стари градови и утврђења а настају нови; такав привредни раст омогућио је да циљеви Деспотове државне политике буду усмерени ка јачању културних и духовних темеља Деспотовине.

Овом привредном и културном узлету умногоне су допринеле и релативно мирне прилике како у самој српској држави, тако и на њеним границама. Вештом и мудро политиком Деспоту је успело да бар на неко време среди односе и са Угрима и Турцима, тако да је српска држава била као нека оаза мира и напретка на Балканском полуострву и прибежиште за многе избеглице из околних земаља. Од се-

дамдесетих година XIV века и, наравно, и касније, источно од Велике Мораве, на обронцима Кучаја и Хомоља, ничу колоније тзв. „синаита“; били су то калуђери-исихасти, Срби, Грци, Бугари (Богдановић, 201 и даље). Међу њима су: Ромило Синаит, који је умро у Раваници, Григорије Синаит Млађи, који је од кнеза Лазара добио манастир Горњак, Роман Синаит и др. Из Бугарске ће доћи и Григорије Цамблак, игуман дечански, и Константин Философ (Костенечки) (Трифунувић, 319).

Треба истаћи да су о Константину и његовом „Сказанију“ писали многи угледни наши и страни слависти као: Ђура Даничић, Ватрослав Јагић, П.А.Сирку, Кујо Куев и др.; у најновије време Константиновим делом бави се и наш историчар Станоје Бојанин.

Овај рад позабавиће се у краћим цртама Константином Философом и његовим делом чији је наслов *Сказаније о њисменех*, тачније *Сказаније изјављено о њисменех*. Ко је била та несумњиво важна и значајна личност која је највећи део свога живота провела у окружењу деспота Стефана и имала Деспотово пуно поверење и подршку за свој рад?

Константин Философ познат је у науци и као Константин Костенечки. Костенец је место у Бугарској, недалеко од Бачкова и Бачковског манастира. У овом манастиру боравио је и патријарх бугарски Јефтимије. Могуће је да је Константин боравио у том манастиру и био посредан патријархов ученик. Наиме, патријарх Јефтимије је у Бачковском манастиру сакупљао ученике који су се учили граматици и утврђивали у православној вери. Међу њима је био и Андроник (Андреј), Константинов учитељ. У овом манастиру се Константин Философ — назван тако због своје учености — посредством свога учитеља Андроника, упознаје са језичком и правописном реформом Јефтимија Трновског. Не зна се колико је остао у том манастиру, али се зна да је напустио своју отаџбину Бугарску и дошао у Србију, на двор деспота Стефана који га је, како сам каже, спасио од „ричуће звери“; то је, како се мисли, султан Муса, које се, пошто није успео да се домогне престола, одао пљачки и нечувеним разбојништвима; тако је, на пример, по његовој заповести, убијен у цркви пловдивски митрополит Дамјан а тело му је бачено преко градских зидина (Куев, Петков, 16–17). То је исти тај Муса који је 6. јуна 1410.г. убио кнеза Вука, брата деспота Стефана.

Кад је Константин дошао у Србију? То се може закључити на основу посредних историјских података. Пошто се зна да је избегао у Деспотовину док је Муса још био жив, онда би његов долазак требало сместити између 1410. и 1413. године (Куев, Петков, 18).

Одмах по доласку у Деспотовину нашао се у најближем Деспотовом окружењу. Деспот га веома лепо прима и одмах га шаље на даље науке српском патријарху. Колико је времена провео уз српског патријарха и шта је научио нема података, али је, према ономе што ће рећи у своме *Сказанију*, усавршавање било усмерено на изучавању српских богослужбених књига, српског правописа и уопште српске писмене традиције. Константин се уверио да су се српске богослужбене књиге у правописном смислу веома разликовале од трновских па је вероватно већ тада Константин наумио да, уз Деспотову помоћ и подршку, приступи исправљању српских богослужбених књига према трновским узорима.

Шта је то Константин желео да исправи у српским богослужбеним књигама? Питање је прилично јасно и на њега није тешко одговорити. Он се, преко свог учитеља Андреја, упознао са богословским, књижевним и језичким погледима ученог патријарха Јефтимија. Патријарх је предузео веома широку акцију за поновно превођењу богослужбених књига са грчког на словенски, јер су се оне, према његовом

мишљењу и мишљењу његових следбеника, исквариле током многих векова преписивања, што је водило појави различитих јереси; осим грчких предлогака узор је требало да буду и најстарији сачувани ћирилометодијевски преводи, тзв. „старословенски канон“. Дошавши у Србију он жели да и у своју нову средину пренесе идеје и мисли тзв. „трновске школе“<sup>1</sup>.

Међутим, све то није било непознато српској писмености; она се развијала на својим аутентичним темељима, „формирала [се] у више етапа“ (Јовановић 2005:18), на штокавској језичкој подлози, пратећи у неком смислу и развитак народног српског језика, имајући за ослонац рашку правописну традицију која започиње са првим Немањићима; читавом овом подухвату изузетан је допринос дао Свети Сава. (Јовановић 2011,19). А питање је и колико су Константинова правила, која је он израдио, значила реформу а у којој мери су били „само сређивање и нормирање на основу већ створених узуса“ (Јовановић 2005: 18). О. Недељковић сматра да је Константин своје *Сказаније* написао на основу већ постојећег „ресавског правописа“; једино је унео нешто реда у већ постојећи систем правила како би његово дело било и нека врста путоказа за писмене људе а и приручник за српске учитеље (Недељковић, 490, 492).

Познато је још од времена равноапостолних Ђирила и Методија да је словенска азбука имала 38 слова — 24 су преузета из грчке азбуке, а 14 су словенска (Пешикан, 11).<sup>2</sup> Константин жели да у српску азбуку уведе симболичан број 40 и зато уводи два слова, два јуса: ѡ, ѡ која давно већ не постоје у српском народном језику а ни у српскословенској писмености (Јовановић 1989: 16). За ова два слова и каже да нису српска него бугарска, али уводећи их у српску азбуку он добија традиционални број слова — 38 и симболички 40. Симболична је и подела његовог „Сказанија“ на 40 глава.

Образовани Срби, и световна лица и лаици, нису благонаклоно гледали на Константинов рад; тога је Константин свестан и често се у своме делу жали на одбојан став који српско окружење има према његовом раду. Већ сам покушала објаснити каква је била писмена традиција у Срба која је учинила да Константинова реформа нија могла пустити дубље и значајније корене у српској писмености. Ништа мање важан није и податак самога Константина о распрострањености књиге, што значи и писмених људи, по српској земљи. Наводим његове речи: „*Постоји код државноја (Десјоѿа) мнојо књија ѿо местима, манасѿирима и кућама, ѿа ако буде наређено (ако Десјоѿи нареди) све ће се (оне) сољу осолити и (и све ће дити доведене у рег)*“ (Јовановић 2006:75).

Погледајмо шта каже Константин о томе где најпре треба исправљати божаствене књиге како би се уништило и најмање семе јереси које може запрети право (одн. православном) учењу. Његов одговор је јасан — он наводи Јерусалим у коме је Христос наредио апостолима да проповедају, и то је прво и најважније; друго, и ништа мање важно јесте да „*је ѿо ѿлас васељенски; како би ѿај ѿлас васељена ѿрихвѿила ако би чула да се у Јерусалиму не ѿомиње име Исуса Христѿа?*“<sup>3</sup>. И

<sup>1</sup> Трновска реформа односила се и на кодификацију одређеног литургијског стила, начина вршења служби дневног богослужбеног круга; све то упућује на исихастички покрет и његове духовне премисе у XIV веку на Светој Гори. Познато је да је и патријарх трновски Јефтимије био исихаста и учен богослов па је био у стању да реформи да двосмерност: један правац је била исправка богослужбених књига, а други литургијска реформа.

<sup>2</sup> У Србији, већ од XIII века, ћириличка ортографија је веома рационална и базирала се, као што је већ речено, на штокавском изговору. Тадашња српска азбука имала је 33 слова за словенске речи и још 4 за грчке (Пешикан,18,19).

наставља даље: „Сваку злу сѣвар ѿреба најпре исѣрављати у ѣлавном ѣраду (мисли на Београд — Г.Ј.); сѣоѣа су и ѿрновски (мужеви) најпре у Трнову исѣрављали (оно шѣо је лоше) ѣа се ѣо онда разлило ѣо чѣшавој ѣој земљи.“ Враћајући се на прилике у Србији Константин каже: „Ако длаѣочасѣиви (Десѣоѣ) дуде хѣео да се исѣравком (кѣиѣа) ѣозабаве удоѣи људи (одн. недостојни; из хришћанске смерности тако говори о својим истомишљеницима и о себи — Г.Ј.) (и ако) се ѣо исѣрави у ѣлавном ѣраду ѣосвуда ће се, без икакве ѣешикоће, ѣросуѣи семе ѣравоверних (дожасѣивених кѣиѣа)“ (Јагић, 445). И додаје: „А ако неко дуде Савле шѣо је ѣроѣонио цркву Госѣодњу, (он је) не заѣо шѣо му се нешѣо јавило одозѣо, неѣо (заѣо шѣо) је сам себи наредѣо да се не ѣроѣиви, ускоро доживеѣо ѣросвѣѣљење и ѣосѣао Павле.“ (Јагић, 445). У завршном делу 25. главе вели: Мислим да ће збоѣ ѣоѣа (ово) усѣѣи (тј. његов рад на исправци српских богослужбених књига — Г.Ј.); мноѣо саѣрешѣих своѣе Госѣоду, ѣа ако ради ревностѣи дожије и ѣосѣрадам узевши себи слободу да макар и у сѣѣицицама ѣрешим а (захваљујући) добротѣи владара ѣонешѣо исѣравим, дићу и збоѣ сѣѣних ѣрехова ѣомилован, јер није неѣраведан Госѣод да дуде унишѣѣено моје ѣрво дело (одн. Сказаније — Г.Ј.) (Јагић, 444).

Из овога се види да је Константин своје Сказаније највероватније написао у Београду, српској престоници (Јагић, 445). Свестан да ће се многи успротивити његовом раду и да је то слично ономе што се догодило у време „древних јерѣѣика који, да су знали, да није (све) онако како они ѣоворе, не би уѣали у ѣоѣидељну јаму; али нису знали шѣѣа ѣоворе (а) и друѣима су забрањивали да исѣѣинѣи ѣуѣи наћу; збоѣ неѣокорностѣи дѣху осућени и ѣроклеѣи; њих су свесѣрано разобличили у ѣисаном виду; иако неки ѣоворе да је забрањено ѣисаѣи ѣо соѣсѣивеном нахођењу ја кажем: (кад је) у кући оружје, нема сѣѣраха...“ (Јагић, 444).

На питање неких, вероватно из српског окружења, има ли у Србији учених људи који се могу прихватити исправке божаствених књига и да ли они долазе у Београд Константин одговара потврдно: „мноѣо (њих) долази и сада су мећу нама и има их и од овдашњих, али се злоба укоренила ѣа се нико не усућује да исказе знање које има; друѣи, који су сѣѣранѣи, ћуѣе као и ја (све) до данас; неки су (оѣѣѣи) ѣослаѣѣи збоѣ друѣѣих сѣѣвари ѣа се о њима и дрину.“ (Јагић, 443–444).

Наш писац неће пропустити да каже како многи хуле на Бога и руше његове заповести, али и додаје да то не чине сви српске књижевници него само они који се против (Бога) наоружавају и забрањују да се изиђе на прави пут, баш како чине и јеретици; мећутим, све што они раде узалудно је и Константин наводи речи апостола Павла: „Слово божије нико не може свезати“ (Јагић, 447). И 27. главу завршава речима: „Ја кажем да ако ѣде који ѣѣрн израсѣѣе у ѣшеници ѣѣреба ѣа одѣоварајућим орућем исѣѣи; ѣо ћеш ѣронаћу и вези са саборима.“ (Јагић, 449).

Следећа, 28 глава, носи наслов *О саборима Свеѣѣих Оѣѣаца*. Константин се, како би потврдио и поткрепио своју усрдност према православлу и према правоверној суштини богослужбених књига, како би разобличио јереси, позвао на одлуке помесних и васељенских сабора.

Он наводи шеснаест помесних<sup>3</sup> и Седам васељенских сабора. Редослед означава, као што је и уобичајено, словним бројевима. Најпре наводи по реду, уз кратке коментаре, помесне саборе до четвртог помесног који само бројно означава, али га не коментарише; уз њега словно обележава Први васељенски сабор и укратко га излаже. Арија назива плѣкѣосѣатељ ‘сејач плевѣе, бесмислица’ који се појавио на сабору

<sup>3</sup> Помесне саборе само набрајам.





Поред петнаестог помесног сабора долази Шести васељенски сабор: (који се сабрао) у Константинопољу, у време Константинова, Јустиновога оца и у време Папе Атиљана и Георгија, патријарха константинопољскога; дило је (писујући) 170 Ошациа (а) проишв јеретиконачелника Теодора Фарана, епископа, Сергија и Пира и Петра и Павла који су обновили именују јерес (Јагић, 451).

Седми васељенски сабор — говори се о њему после шеснаестог помесног — (одржан је) ио друи иуи у Никеји, у време Константинова Мономаха, сина Лава Киронима и Ирине, мајке његове, и Тарасија, патријарха константинопољскога, и Андријана, папе римскога, и Полицијана Александријскога, и Илије Јерусалимскога, и 383 Свети Оца; анаџемисали су Анастасија и Константинова и Никију, ирејходне константинопољске патријархе; они су говорили да се Христос не може описати, да је недокучив, јер је бесилошан и бесилелсан.

Тај Константин прокле сопственог оца, јер је писао у Рим обећавајући да ће се одржати васељенски сабор., И ако и отац мој нешто исквари у непорочној и чистој вери првог љу га — (рече Константин) — проклети.

„Данас се говори да ако (постоји) неко утврђено учење или нека философија које ми не знамо ни очеви наши, ја ћу изићи, узевши своје књиге“ — (тако) један говораше не због напуштања (сабора), него из страха; и каква ће штета бити ако то и учини? — само ће се зло истребити; јер у овај град доћи ће многи, бољи од нас. Па зар је потребно да их због нашег незнања истерамо? (Све то због тога) да се не би јавили просветљенији од нас; јер ти се нама хвалиш како би (себе) узвеличао, а радиш за сопствено задовољство и ништа не знаш о божанским предањима; о греховном сагрешењу желели смо да (говоримо а ти) би то забранио! Ко је од светих то забранио“?

Ми ћемо говорити о томе, држећи се земаљских обичаја, само ако неко упита за велика грехопаденија која се из незнања налазе у неким људима

Без питања не можеш причати шта си где коме рекао; ако ти се тешко јављају (са питањима), а желиш да подучаваш, седни (онда) поред пута или било где другде; нико ти не може забранити да седнеш; ако ти је угодно да слушаш, слушај, а ако није иди даље својим путем. Зар си у град постављен да забрањујеш (оно што је) божанско? Зар не знаш да ако је (неко) Богу неверан, како ће владару веран бити у невољи? Па како да ниси неверан Богу кад (оно што је) божанско забрањујеш? На тај ћеш начин током времена подредити вољу ђаволима, као што ћеш и божанске (ствари подредити) незналицама, и ни у чему нећеш бити постојан; или ти се чини да ми је тешко умрети за ово — није. Зато и са дрскошћу говорим и због тога о саборима приповедах; али чух да неки о овоме говоре по неким местима из незнања, а други се и знањем наоружаваху; зар и нама не пристоји да добијамо на снази? Ако није тако, онда ћеш нешто слично њима наћи на овом месту, али не желе да се открију, уколико нам (отворено) не прете; онај који забрањује да се неверство уништи сам ће се у неверству наћи.

У следећој, 29. глави Константин набраја радње које у себи садрже јереси, а које су забранили Свети Оци. Наслов те главе гласи: *О некима шћо се из незнања држе јереси које су одбацили Свети Оци и шћо се у јерес убрајају. Јерес значи одвајање; и они овим одвајају људе.*

У овој глави говори се, на пример, о обреду крвојастија, о даровима који се носе врачарама, о бадунима<sup>8</sup> о идолопоклонству итд.

И као нека врста закључка. Константиново дело *Сказаније о иисменех* писано је веома сложеним, тешко разумљивим језиком, са мноштвом дигресија, уметну-

<sup>8</sup> Одн. богумилима.

тих реченица па и читавих пасуса који скрећу ток основне нити казивања. Без обзира што је дуго живео у Србији, Константин, очигледно, није сасвим усвојио ни српски народни језик ни језик књижевности — српскословенски Међутим, његово је дело препуно драгоцених података и сведочанстава о српској држави, српском народу, српској цркви и српским свештеницима, о народним веровањима и обичајима, о свакодневном животу. Драгоцене су и његова сведочења о стању у српској писмености и његово мишљење о српским књижевницима. Све би ово ваљало детаљно изучити, поготову оно што је непосредно везано за престони град Београд. Изгледа да је Константин био добар посматрач своје околине па његова запажања никако не би требало занемарити.

### Ecumenical Councils in *A Story about Letters* by Constantine the Philosopher (Constantine of Kostenets)

As a wise and resolute man, Despot Stefan Lazarević was trying in every way to preserve the Serbian state, i.e. the Despotate of Serbia, which he inherited after the Battle of Kosovo. Although it was considerably smaller than the former Serbian Empire and the political circumstances were tragic and grave, the Despot ensured that the superb inheritance of a centuries-long tradition of literacy in the Serbian language and of the Serbian culture be maintained within the borders of the Despotate. Numerous talented, educated and literate men, foreigners, whose work contributed to the fame and glory of their new home country, came to the Despotate of Serbia. Constantine the Philosopher, also known as Constantine of Kostenets, was one of them. This man of a Bulgarian origin arrived in Serbia between 1410 and 1413, finding there a refuge and favourable conditions for his literary work.

In his very important work *A Story about Letters*, most probably written on order from Despot Stefan, he discussed various issues related to the history of the Serbian state, Serbian people, Serbian Church, literacy in Serbian, literature, folk life and folk customs, etc.

In all probability, he was not a clergyman. It is, however, known that he was educated at the Bachkovo Monastery, where he became familiar with the orthography and language reform undertaken by Patriarch Euthymius of Tarnovo. He probably acquired certain theological knowledge there, which encouraged him to say something about the Ecumenical Councils and make his own comment on them.

### Коришћена литература и скраћенице

- Богдановић — Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1980.  
 Историја II — *Историја српског народа*, II, СКЗ, Београд, 1980.  
 Јагић — В. Јагич, *Книга Константина Философа и граматика о писменехъ*, Разсужденија јужнославјанској и русској старины о церковно-славјанскомъ языку, Т. I, Санктпетербургъ 1885–1895.  
 Јовановић 1989 — *Повести о словима; Житије десјоџа Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига једанаеста. Приредила Проф. др Гордана Јовановић, Пролета, СКЗ, Београд, 1989.  
 Јовановић 2005 — Г. Јовановић, *Поједи Констјанџина Филозофа на српски језик и српску књижевност*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 34/1, Београд, 2005, стр. 17–23.  
 Јовановић 2006 — Г. Јовановић, *Констјанџин Филозоф (Констјанџин Костјенечки) и доба десјоџа Стефана Лазаревића*, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 65, Wien 2006, стр. 71–76.  
 Јовановић 2011 — Г. Јовановић „Сказаније о писменех“ („Повести о словима“) *Констјанџина Филозофа (Констјанџина Костјенечкој)* — важан извор за изучавање српске историје 15. века; Пад српске деспотовине 1459. године (Научни скупови САНУ, књига СXXXIV, Одељење историјских наука, књига 32), Београд, 2011, стр. 15–24.

- Карташов — А.В. Карташов, *Васељенски сабори*, СКЗ, Београд 2009.
- Куев, Петков — К. Куев, Г. Петков, *Събрани съчинения на Константин Костенечки*, Изследование и текст, БАН, София, 1986.
- Недељковић — О. Недељковић, *Правойис „ресавске школе“ и Константин Философ*, Стара књижевност, приредио Ђорђе Трифуновић, НОЛИТ, Београд, 1965, стр. 467–475.
- Пешикан — М. Пешикан, *Наша азбука и њене нормe*, Београд, 1993.
- Трифунџић — Ђ. Трифунџић, *Стара српска књижевност*, Треће проширено издање, Београд, 2009.